



Vedecké recenzie:

Prof. PhDr. Petr Kyloušek, CSc.

Doc. PhDr. Aleš Pohorský, CSc.

Vedecká redaktorka:

Prof. PhDr. Katarína Bednárová, CSc.

Text © Silvia Rybárová (Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i.), 2024

Grafický návrh edície © Pavlína Sibyla Morháčová

Ilustrácia na obálke © Katarína Hutníková, 2024

© VEDA, vydavateľstvo SAV, 2024

© Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i., 2024

ISBN 978-80-224-2064-8

EAN 9788022420648

DOI 10.31577/2024/9788022420648

Dejiny, pamäť a osobný príbeh v súčasnej francúzskej próze

Venujem svojim najbližším.

Obsah

O probléme fikcionalizácie dejín	
(Na úvod)	10
1 Písanie o dejinách	34
Historický naratív v dobe vzostupu pochybností	
Fikčný naratív a možnosti historického poznávania	
História a historická próza vo svetle súčasnosti	
2 Literárne stvárnenie dejín	96
Prežité dejiny	
<i>Písať alebo žiť</i> – svedectvo o táborovej skúsenosti	
<i>W aneb Vzpomínka z dětství</i> – šoa ako stopa	
v naratívne potomkov	
<i>Mor</i> – fikcionalizácia nacizmu a francúzskeho	
odboja	
Sprostredkované dejiny	
<i>Dora Bruderová</i> – stopy holokaustu v literatúre,	
literatúra ako stopa	
<i>HHhH</i> – pravdivý román o dejinách?	
<i>Rodová znamení</i> – transgeneračná trauma	
v historickej fikcii	
3 Románové stvárnenie dejín v tvorbe Sylvie Germain	226
Obraz dejín v románoch <i>Kniha nocí</i> a <i>Jantarová noc</i>	
Vojna ako osobný zážitok	
Transgeneračná pamäť vojny	
Sny, vidiny, predstavy	
Obraz dejín v románoch <i>Pieseň neláskavých,</i>	
<i>Magnus</i> a <i>Najdôležitejšie scény zo života</i>	
Dejiny a osobný príbeh	
Dejiny, rodinná história a problematická identita	
Šoa a vojnové tragédie v mikronaratívne	
Zabúdanie a problematické spomínanie	
Spirituálne východiská z dejinnosti	
Dejiny a predstavivosť	

4 Čitateľská perspektíva dejinnej skúsenosti	336
„Poslucháč“ v naratíve o dejinách	
Podoby čitateľskej skúsenosti	
Čitateľstvo historickej prózy vo svete	
Dejiny, pamäť a literatúra	
(Záver)	394
History, Memory, and Personal Narrative in Contemporary French Prose (Summary)	418
Histoire, mémoire et récit personnel dans la prose française contemporaine (Résumé)	424
Pojmy – glosár	430
Zoznam použitej literatúry	440
Menný register	456
Edičná poznámka	466

Ďakujem prof. PhDr. Kataríne Bednárovej, CSc. za odbornú a morálnu podporu, ľudský prístup a inšpiratívny zápal pre dobrú vec jazyka a literatúry. Poďakovanie patrí aj vedeniu a celému kolektívu Ústavu svetovej literatúry SAV, v. v. i., za možnosť osobnostného a profesionálneho rastu v atmosfére priateľstva, slobody a tvorivosti.

Silvia Rybárová

O probléme fikcionalizácie dejín

(Na úvod)

Súčasná francúzska próza o dejinách – teoretické východiská a perspektívy

Po období skepsy vo francúzskej literatúre druhej polovice 20. storočia sa fikcia posledných desaťročí čoraz častejšie premieta do sociálneho prostredia, ktoré dlho zamestnávalo pozornosť výhradne spoločenských vied (Viarť 2008, 15 – 18; Dosse 2023, 10). Ústupom od potuliek v priestore fantazijných výplodov a experimentálneho skúmania jazykových možností sa román vracia k pôvodným atribútom fikcie: k príbehu, postave a jej psychologickému vykresleniu, k skutočnosti, no najmä k rozprávaniu a vytváraniu románovej ilúzie. Dôsledkom je jeho žánrová pestrosť pretavená okrem iného do príbehov s autobiografickými prvkami, z ktorých mnohé čerpajú z nedávnych dejín v snahe zachytiť ich zmysel a oživiť rôzne podoby ľudskej existencie.

Narativizácia dejinného materiálu sa nevyhnutne upína na pamäť, individuálnu aj kolektívnu, predovšetkým v súvislosti s vojnovými tragédiami a genocídami minulého storočia. Pamäť predstavuje prameň historického poznania, no stáva sa tiež nástrojom koncipovania diel umeleckej literatúry. Túžba rozprávať, vypovedať o minulosti, ktorá je vo všeobecnosti príznačná pre súčasný francúzsky román, však neznamena podľa Bruna Blanckemana obnovenie niekdajších literárnych praktík (2008, 25 – 26), ale vyžaduje nastolenie nových naratívnych foriem. Zdôrazňuje to aj Emmanuel Bouju, podľa ktorého „reaktualizáciu minulosti sprevádza vyhrotenie poetických prostriedkov a morálnych otázok týkajúcich sa prepisovania

historickej skúsenosti“¹ (2006, 19). Intenzívnejšie prenikanie súčasného románu do kozmu dejín má za následok prelínanie predstavivosti a dejinnej skúsenosti. Hranica medzi fikčným a faktúálnym naratívom akoby v súčasnosti strácala svoj ustálený ráz, ktorý jej pripísala spoločensko-literárna situácia 19. storočia. Aktuálnosť tohto smerovania zdôrazňuje aj špeciálne číslo revue *Le Débat* z roku 2011 venované problematike literárneho a historiografického prístupu k dejinám, ktoré je uvedené nasledujúcim konštatovaním: „zdá sa, že sme svedkami procesu redefinovania, v ktorom sa vymedzené kritériá stávajú neistými, hranice sa posúvajú a hľadajú sa nové spôsoby vyjadrenia“² (4). Pripustnosť hraníc sa pritom netýka len historickej disciplíny, ale všeobecne spoločenskovedných a humanitovedných disciplín, ako na to upozorňuje historik a filozof François Dosse v najnovšej publikácii *Pravdy románu (Les Vérités du roman, 2023)*.³ Súčasná literatúra

1 „[...] cette réactualisation du passé s'accompagne d'une exacerbation des choix poétiques et des problématiques morales liées à la transcription de l'expérience historique.“

V monografii pracujeme s textami v preklade aj v pôvodine. V prípade uvádzania citácie textov, ktoré neboli preložené do slovenčiny alebo češtiny, uvádzame v poznámkach originálny text. Kurzívou sú označené informatívne preklady diel do slovenčiny, ako aj diela, ktoré vyšli v slovenskom/českom preklade.

2 „Nous sommes, semble-t-il, dans un de ces mouvements de redéfinition où les repères vacillent, où les lignes se déplacent, où les modes d'expression se cherchent.“

3 Vo svojom pomerne rozsiahlom, vyše šesťstostranovom diele, Dosse mapuje vzťahy historickej disciplíny a francúzskej románovej tvorby v posledných desaťročiach, poukazuje na ich aktuálne smerovanie a vzájomné prelínanie, pričom veľkú pozornosť venuje aj popredným dielam zo súčasného literárneho života. Kniha pozostáva z dvoch častí: prvá, „Literatúra a dejiny medzi faktom a fikciou“ („Littérature et histoire entre fait et fiction“), je zameraná na stvárnenie vojnových udalostí a holokaustu v 20. storočí,

má ambíciu, ako naznačuje aj názov publikácie, hovoriť pravdu o svete a prinášať poznanie, ktoré sa donedávna spájalo s poslaním humanitných vied (27). Mnohí spisovatelia a spisovateľky skúmajú aktuálne spoločenské otázky, pričom odpovede hľadajú priamo v teréne, podobne ako archeológovia, historici, etnológovia či sociológovia, čím logicky podnecujú diskusiu o povahe a špecifickosti jednotlivých disciplín.

Súčasnú interdisciplinárne uvažovanie o fenoméne dejín z historického, literárnovedného, sociologického či psychologického hľadiska, čiastočne reflektované v predloženej publikácii, orientuje charakter aktuálneho výskumu a vysvetľuje snahu naznačiť viaceré pertraktované otázky a teoretické východiská. Jedna z perspektív uvažovania vyplývajúca práve z intenzívneho záujmu beletrie o zobrazenie dejín, ktorý možno pozorovať nepretržite od 90. rokov 20. storočia nielen vo Francúzsku, ale aj v iných európskych krajinách, sa zameriava na načrtnutie podstaty historiografie a prístupu historikov k stvárneniu dejín. Reflexiu o špecifikách takéhoto zobrazenia dejín v opozícii k literárnemu, ktorá sa opiera o poznatky z oblasti historiografie (Jacques Le Goff, Paul Veyne, François Hartog) a literárnej teórie (Gérard Genette, Vincent Jouve, Jean-Marie Schaeffer), prehľbuje konfrontácia dvoch principiálne odlišných typov naratívu⁴ – faktúálneho a fikčného.

zatiaľ čo druhá, „Literatúra: dejiny prítomnosti“ („La littérature: une histoire du temps présent“), upriamuje pohľad na literárne stváranie aktuálnych spoločenských problémov.

- 4 V súvislosti s naratívom Tomáš Horváth uvádza, že sa ním „bežne označuje príbeh aj diskurz“ (2021, 71), no odkazuje aj na Marie-Laure Ryan, podľa ktorej prichádzajú do úvahy tri možnosti použitia pojmu naratív: 1. naratív ako reprezentácia udalostí zoradených v časovom slede, 2. naratív ako interpretácia udalostí vyvolávajúcich dojem kauzality a 3. naratív ako sémantická štruktúra

Pod pojmom faktuálny naratív rozumieme nefikčný naratív, ktorý odkazuje na skutočný svet mimo textu. Gérard Genette ho v eseji „Vyprávění fikční a vyprávění faktuelní“ („Récit fictionnel, récit factuel“), v ktorej sa pokúša o určenie špecifických znakov dvoch typov naratívu, považuje napriek svojim výhradám (pretože aj fikcia je reťazením faktov) za vhodnejší pojem ako nefikčný naratív (2007, 36). Príkladom tohto typu naratívu, ktorý možno označiť aj ako referenčný, je novinový článok, historické dielo, cestopis, pamäti alebo autobiografia. Fikčný naratív je naopak označovaný ako nereferenčný (Cohn 2009, 29 – 30), pretože neodkazuje na mimotextovú skutočnosť, ale na svet, ktorý si sám vytvára (fikčný svet). Medzi fikčné naratívy patria romány, poviedky, eposy a i. Vzhľadom na to, že predmetom tejto práce sú primárne literárne, respektíve románové texty o dejinách v protiklade k historickým, na označenie prvého typu textov budeme používať aj pojem historický naratív, zatiaľ čo na označenie druhého posluží označenie románový naratív.⁵ Identifikácia analógií a diferenciačných znakov historických a románových naratívov posluží nielen v kontexte skúmania literárnych textov s historickou témou, ale aj v rámci uvažovania o význame literatúry v súvislosti s formovaním kolektívnej pamäti.

spĺňajúca určité formálne požiadavky (2015, 290). V kontexte vymedzenej práce používame pojem naratív v zmysle toho, čo o ňom tvrdí Dorrit Cohn – teda že ide o súbor výpovedí o kauzálnom slede udalostí týkajúcich sa ľudských (alebo antropomorfných) bytostí (2009, 26).

- 5 Tomuto odlíšeniu vo francúzštine zodpovedajú pojmy *récit historique*, respektíve *récit des historiens* a *récit romanesque*, respektíve *récit des romanciers*. Pozri Ozouf 2011, 13. Uvedené pojmy, rovnako ako pojmy faktuelne a fikčné naratívy, používa okrem iných aj Dorrit Cohn (2009, 33). V slovenskom preklade diela P. Ricœura *Čas a literárne rozprávanie* narába Jozef Sivák s pojmami „historické“ a „fikčné rozprávanie“ (1997, 11).

Fikcionalizácia dejín prirodzene evokuje žáner historického románu, ktorého počiatky siahajú vo francúzskej literatúre do obdobia romantizmu a spájajú sa s tvorbou Alexandra Dumasa (1802 – 1870). Historický román zažíval od polovice 19. storočia prakticky nepretržitý čitateľský záujem, no žánrové očakávania sa zmenili. Na rozdiel od pôvodných očakávaní (zaujať a byť nástrojom porozumenia) jeho súčasná konfigurácia nastoľuje otázky zložitého vzťahu dejín, pamäti a revízie a podriaďuje sa ideologickému vplyvu doby, ktorú charakterizuje spochybňovanie zmyslu dejín (Gengembre 2010, 373 – 377). Súčasná prax románovej tvorby s historickou tematikou sa vymyká zaužívanej predstave o historickom románe. Na jej odlíšenie od tradičnej formy písania, opierajúcej sa o historické fakty, zaviedol Dominique Viart pojem dejinný román (roman historien),⁶ ktorý poukazuje na existujúce medzery v poznaní minulosti a odkazuje na archeologický prístup autora, na jeho výskum a pátranie (2018, s. p.). Či už akceptujeme Viartov pojem, alebo nie, žáner historického románu v súčasnosti zahŕňa spektrum viacerých subžánrov, ale vzhľadom na rozmanitosť a hybridnosť foriem vyjadrenia (román, biografia, autobiografia atď.) a historiografický spôsob písania budeme na označenie literárnych textov o dejinách používať pojem

6 Slovenský ekvivalent vytvorený ad hoc nevystihuje celý význam francúzskeho pojmu, ktorý je do slovenčiny ťažko preložiteľný. Francúzske slovo „historien“ odkazuje na historika a jeho prax (pátranie v archívoch). Kým historický román vychádza v zásade zo známej historickej skutočnosti sprostredkovanvej históriou ako vedou a naplno využíva svoj románový potenciál, dejinný román sa naopak upína na nejasné miesta historického poznania, čo si vyžaduje pátranie, a v texte znamená posun smerom k fakticite na úkor fikcionalita (Viart 2018, s. p.).

literárne stvárnenie dejín, prípadne literárny alebo románový naratív.

Interpretácia a reflexia vybraných literárnych textov zo súčasnej a povojnovej francúzskej produkcie poukazuje na variabilitu modalít zobrazenia historického materiálu, ktorý sa z dôvodu vymedzenia problematiky obmedzuje výlučne na udalosti druhej svetovej vojny a holokaustu.⁷ Perspektíva autorov tematizujúcich dejiny ako osobný zážitok, t. j. svedkov doby (Jorge Semprun, Albert Camus, Georges Perec), umožňuje vnímať diela súčasných prozaikov a prozaičiek (Patrick Modiano, Laurent Binet, Nancy Huston, Sylvie Germain) nielen v rámci modifikovaných spoločenských a kultúrno-historických súvislostí, ale aj vo svetle chápania dejín ako stopy v protiklade k dejinám ako skúsenosti. Práve odlišný vzťah k dejinám, tentokrát z perspektívy píšuceho subjektu, t. j. očitého či nepriameho svedka alebo potomka, respektíve súčasného spisovateľa či spisovateľky, je východiskom zobrazenia dejín ako prežitých alebo

7 Pojem holokaust vo všeobecnosti označuje systematické vyvražďovanie európskych Židov realizované nacistickým Nemeckom a jeho spojencami v rokoch 1933 – 1945. Ako synonymum sa často uvádza aj hebrejské slovo šoa (zničenie, záhuba), prípadne židovská genocída a vyhubenie. (Pozri „Holokaust – prečo sa o ňom učiť?“ Dostupné na: <https://www.holokaust.sk/why-to-teach-about-the-holocaust> [cit. 22. apríla 2023]). Pojem holokaust sa však v súčasnosti bežne používa aj v širšom význame na označenie všetkých nacistických zločinov spáchaných na židovskom aj nežidovskom obyvateľstve v spomínanom období (prenasledovanými boli okrem Židov aj Rómovia, hendikepovaní, homosexuáli a i.). (Pozri „Pojem holocaust“. Dostupné na: <https://www.holocaust.cz/dejiny/holocaust/pojem-holocaust/> [cit. 22. apríla 2023]). Keďže sa v práci zameriavame na skúsenosť z táborov ako takú, bez ohľadu na to, či išlo o koncentračné alebo vyhladzovacie tábory, budeme slovo holokaust používať v jeho širšom chápaní, zatiaľ čo slovom šoa budeme odkazovať výlučne na genocídu Židov.

sprostredkovaných. Z toho vyplývajú viaceré možnosti literárneho uchopenia problematiky, v ktorých domiňuje jedna z dvoch prevládajúcich tendencií stvárnenia historického materiálu – príklon k fikcionalizácii alebo k autenticite faktov –, a to bez ohľadu na osobnú alebo sprostredkovanú dejinnú skúsenosť. Balansovanie na pomedzí fikcie a fakticity a problematizácia vzťahu predstavivosti a skutočnosti zdôvodňuje priestor vymedzený uvažovaniu o povahe fikčného a historického písania a poukazuje na výsady, ale aj obmedzenia fikcie, najmä v súvislosti s literárnym zobrazením ťažko uchopiteľnej skúsenosti, akou je holokaust.

Prehľad aktuálnych možností zobrazovania dejín 20. storočia vo francúzskej literatúre predstavuje východisko skúmania špecifického prístupu k dejinám v tvorbe súčasnej francúzskej spisovateľky Sylvie Germain. Výber autorkiných textov ukazuje subtílny a citlivý prístup píšuceho subjektu k dejinám a oprávnenosť miesta autorky v kontexte úvah o románovom stvárnení dejín. Dokazuje to aj intenzívny záujem francúzskej literárnej kritiky o jej diela, predovšetkým v prvom desaťročí tohto storočia.⁸ V jej tvorbe zohráva významnú úlohu vplyv nevedomia na písanie, z čoho vyplýva skutočnosť, že autorkina účasť na zrkadlení doby prebieha prirodzene, bez potreby stvárňovať jej odraz na základe vonkajších impulzov. O to väčšmi je autorkin vhlad výstižný a autentický. Dejiny sú zobrazené prostredníctvom subjektívneho prežívania obyčajných postáv, respektíve stvárnenie historickej problematiky sa vo všeobecnosti zameriava

8 V krátkom čase vyšlo vo Francúzsku niekoľko publikácií venovaných autorkinej tvorbe: Garfitt 2003; Dotan – Michel 2006; Goulet 2006; Koopman-Thurlings 2007; Goulet 2008; Koopman-Thurlings 2008; Moris-Stefkovic 2014.

na konfrontáciu jedinca s dejinami a na jej ďalekosiahle následky. Prelínanie historických udalostí a osobných príbehov postáv otvára ďalšie možnosti skúmania dejín najmä v súvislosti s otázkami identity a pamäti. Problematika nefunkčnej, respektíve traumatizovanej pamäti v dôsledku vojny, problematický transgeneračný transfer a narušená identita predstavujú dominantnú perspektívu románového písania o dejinách v autorkinej tvorbe, ktorá sa ukazuje vo svetle analýzy a interpretácie románov *Knihá noci* (čes. 1997; *Le Livre des Nuits*, 1985), *Jantarová noc* (čes. 2005; *La nuit-d'Ambre*, 1987), *Pieseň neláskavých* (slov. 2005; *Chanson des mal-aimants*, 2002), *Magnus* (*Magnus*, 2005) a *Najdôležitejšie scény zo života* (*Petites scènes capitales*, 2013).

Fikcionalizácia historickej skutočnosti prináša aj otázku postavenia čitateľstva, jeho vnímania možného referenčného charakteru diela a angažovanosti v texte aj mimo textu. Literárne uchopenie historickej tematiky pochopiteľne implikuje určitú interpretáciu dejín a autorský postoj, či už je to na úrovni témy, tradície alebo inovácie prístupu, perspektívy rozprávača, vzťahu imaginárneho a autentického, kompozície či intertextuality. Súčasťou uvažovania o problematike je preto aj sústredený pohľad na jednotlivé aspekty recepcie textu z pohľadu čitateľa v rámci vybraných literárnych textov, predovšetkým však románov S. Germain. Čitateľské hľadisko vo vzťahu k dejinám, ktorým sa logicky uzatvára skúmanie literárneho stvárnenia dejín, čiastočne nadväzuje na problematiku fikčných svetov a zobrazovania skutočnosti a odhaľuje princípy fungovania beletrie, ktorá sa zásadným spôsobom podieľa na sprostredkovaní historickej skúsenosti a formovaní spoločenských a kultúrnych hodnôt.